

Beslag til bogbind fra vikingetiden

Af Thorkild Ramskou

I ÅRET 747 vilde den hellige Bonifacius have udstedt forbud mod, at kvinder valfartede til Rom, fordi det alt for ofte hændte, at de undervejs veg bort fra dydens smalle sti. Der er meget få byer i Longobardia, i Francia eller Gallia, hvor der ikke findes en engelsk synderinde eller prostitueret »Hvilket er en skam og skændsel for hele deres kirke«. Således klager abbedisse Eangyth sig i et brev til Bonifacius. Det kan vel stå som udtryk for, i hvilket imponerende omfang man foretog pilgrimsrejser på dette tidspunkt. Men allerede tidligere havde denne livlige trafik taget sin begyndelse. I merovingisk og i karolingisk tid foregik en samfærdsel landene imellem så omfattende, som man sjældent forestiller sig den. En stor del af den var selvfølgelig begrundet i rent verdslig handel. Mellem Frankrig, England, Italien og Orienten udveksledes tekstiler og kunstindustrielle genstande i stort omfang, samtidig med at også relikvier og bøger var genstand for handel. I mange tilfælde er de breve bevarede, som omhandler sådanne forsendelser, enten i form af takkebreve eller ligefrem bestillinger. Hvad bøger angik, låntes de ofte ud, så de kunde vandre fra den ene bogsamling til den anden, indtil de betydeligste lærdomscentre selv fik tilstrækkeligt store biblioteker.

I det 7. århundrede var det Rom, der næsten var ene om at forsyne bogmarkedet, men i det 8. århundrede blev det i lige så høj grad angelsaxerne, der gjorde sig gældende i så henseende, i kraft af den førerstilling, de indtog i missionsvirksomheden på kontinentet. Adskillige disciple fra skolerne i England vendte tilbage til deres respektive fædrelande på kontinentet og medførte angelsaxiske manuskripter foruden deres angelsaxiske opdragelse.

Endelig i det 9. århundrede var man ikke mere afhængig hverken af Rom eller England, men blev selvforsynende.

Det er klart, at en sådan cirkulation af kunstnerisk udsmykkede bøger måtte komme til at spille en stor rolle, ikke blot for udbredelsen af en ensartet åndelig kultur, men også for den egentlige kunst. Den blev formidlet dels af de angelsaxiske munke, dels af de håndværkere, der fulgte i deres kølvand og slog sig ned på fastlandet. Anvendelsen af den angelsaxiske skrift på kontinentet giver et udmærket billede af hvor stor en rolle den angelsaxiske indflydelse spillede i det 8. århundrede, men samtidigt ses det, hvorledes denne indflydelse igen viger i det 9. århundrede og bliver kvalt i de kontinentale strømninger. Et udmærket eksempel på denne udvikling ses i det ældste eksisterende cartularium fra Fulda-klostret. Det er skrevet med angelsaxisk hånd i 828, men tilføjelserne, der også er fra det 9. århundrede, er gjort med karolingisk skrift.

Medens således en angelsaxisk indflydelse er let at spore i manuskripterne, har det været langt vanskeligere for de kunstindustrielle genstandes vedkommende. Det har ligesom længe ligget i luften, at der også på dette område måtte være en sammenhæng mellem den engelske ornamentik og det 8. århundredes kunst på fastlandet. Diskussionen har hovedsageligt udspundet sig om visse berømte stykkers proveniens. Det vigtigste af dem er Tassilo-alterkalken, fordi den er det eneste stykke, der er dateret. Den findes i Benediktinerklostret i Kremsmünster, og hvad der gør den så betydningsfuld er, at den på foden bærer navnet på den bayerske fyrste Tassilo, der regerede mellem 748 og 788. Da blev han afsat af Karl den Store. Han blev gift med Liutpirc i 768, og da hendes navn også står på kalkens fod, kan man tro, at den er lavet mellem 768 og 788.

Der har som nævnt været stor diskussion om, hvor kalken er fremstillet, eller rettere af hvilken nationalitet kunstneren var. I 1951 gjorde den tyske arkæolog Günther Haseloff et forsøg på at vise, at den måtte være af tysk eller kontinental oprindelse, nemlig ved sammenligning med de desværre så få verdslige metalarbejder, der kendes fra Mitteleuropa fra det 8. århundrede. Det er for største delen ganske hverdagsagtige genstande, sporer og remspænder, men alle har de en ornamentik, der er nøje forbundet med Tassilo-kalkens. Alle disse genstande har, hvad man vil kalde for angelsaxisk præget ornamentik,

Beslag til bogbind fra vikingetiden

---

særligt for dyrefigurernes vedkommende, og det kan kun hænge sammen netop med den stærke angelsaxiske mission i dette århundrede. Der er ingen tvivl om, at Haseloff har ret, når han hævder, at det er den angelsaxiske missionsvirksomhed, der således også sætter sine spor i dagliglivet udenfor klostrene.

Et vægtigt bevis herfor, som man dårligt kan komme udenom, er, at denne kontinental-insulære stil, som han kalder den, har et udbredelsesområde, der nøje falder sammen med den angelsaxiske missions område.

Nu er det næsten altid ANSGAR, der nævnes som den første missionær i de skandinaviske lande. Nordens apostel kaldes han, men han var langt fra den første, der forsøgte at omvende nordboerne. Allerede fra omkring 700 blev Danmark genstand for missionsforsøg, og naturligvis var det en angelsaxisk missionær, der forsøgte sig. Det var tilmed den berømte WILLIBRORD, »Frisernes apostel« der vovede sig herop.

Frisland var jo den første angelsaxiske kirkeprovins på fastlandet. Her prædikede Wilfred fra York evangeliet i vinteren 678-79. Efter ham kom Wicberth, og i 690 sendte man tolv munke afsted på een gang, for at de kunde udbrede kristentroen, og blandt disse tolv var Willibrord. Han missionerede først i den del af Frisland, der var under tvunget af Frankrig, men det tilfredsstillede ham ikke i længden. I hans levnedsbetænelser står der: »Det fristede tillige Den Guds Mand også at lede de himmelske floders visdom ud på den anden side af Frankerrigets grænser. Thi på den tid hindrede frisernes hedenske konge Radbod ham ikke i at rejse hvor han vilde og forkynde Guds ord.« Den grumme hedning har nok ikke været så grum endda, men hans indstilling er karakteristisk for en mand med en rummelig polytheistisk religion. En gud fra eller til spillede ingen rolle, så man kunde godt anerkende Kristus på lige fod med de øvrige guder. Og her har vi konfliktstoffet mellem kristne og hedninge, fordi de kristne selvfølgelig ikke kunde tolerere nogen af de gamle guder. Kongen var da heller ikke tilbøjelig til at antage kristendommen. Som der står i Willibrords levned: »Men skønt frisernes konge modtog den Guds Mand velvilligt, formåede denne dog ikke at blødgøre kongens kolde, forstenede hjerte.«

Og så er det, Willibrord vil forsøge sig hos de vilde Daner: »Men dér herskede, således som det fortælles, Ongendus, der var grusomere end alle vilde dyr og mere hård end alle sten, men som alligevel efter Guds befaling behandlede sandhedens herold med agtelse.« Her har vi igen den samme velvillige interesse og måske også noget overlegne holdning over for missionæren, der kommer og fortæller om sin gud. Selvfølgelig kan der da heller ikke blive tale om nogen som helst form for omvendelse, men hvis Willibrord ellers havde lyst til det, kunde han tage tredive danske drenge med sig hjem til Frankrig og omvende dem. Willibrord tog selvfølgelig mod tilbudet, og man kan godt se hvorfor. For når disse tredive drenge blev opdraget i den kristne tro og senere vendte tilbage til deres fædreland som missionærer, vilde de sikkert have lettere ved at vinde ørenlyd end en fremmed missionær, der måske skulde betjene sig af tolk. Hjemrejsen fik et ret dramatisk forløb, da Willibrord måtte søge ly på Fosetesland (Helgoland) under en storm. Man kan næsten sige selvfølgelig benyttede han lejligheden til at døbe et par af øens beboere i de hellige kilder, hvorfor han nær var kommet galt afsted, da han endelig vendte tilbage til kong Radbod.

Så meget, eller rettere så lidt kender vi til de første missionsforsøg i begyndelsen af det 8. århundrede. Men i virkeligheden kom Ansgar ikke et skridt videre. Han fik ganske vist lov til at bygge en kirke i Hedeby og i Ribe, men der kan næppe være tvivl om, at det mere var af hensyn til de derboende købmænd af fremmed nationalitet, som i forvejen var kristne. Det må nærmest have svaret til vore dages sømandskirker i fremmede havne. Nogen egentlig fremgang havde Ansgar jo heller ikke. Ganske vist havde han fået lov til at prædike, men som Willibrord måtte han nøjes med at oprette en skole for nogle drenge, der efter al sandsynlighed er blevet købt til formålet. Man har altså arbejdet på langt sigt, og iøvrigt nøjedes man med at betjene de kristne, der kom fra alverdens lande til de store handelspladser.

Men gennemgående har tilhængerne af de to trosretninger, den gamle hedenske og den nye kristne, nok levet fredeligt side om side. Der findes i hvert fald et enkelt fund, der tyder i den retning. Det drejer sig om en lille støbeform, udskåret af klæbersten. Den er ind-

Beslag til bogbind fra vikingetiden

---

1. Beslag til et skrin, senere omdannet til spænde. Ren nordisk ornamentik ses kun i det trekantede felt til højre. Ca. 2/3 størrelse.

rettet til at støbe to små kors og en Thorshammer på een gang. Det synes i hvert fald at vise, at den har tilhørt en guldsmed, der var om sig. Han kunde betjene kunder fra begge lejre. Så fredeligt er det gået til ved kristendommens indførelse, og så langsomt er det gået for sig. Den omtalte støbeform er fra det 10. århundrede og det er jo også først i dette sekels slutning, at Harald Blåtand »gør Danerne kristne«. At det så nok tog endnu længere tid, inden den nye tro helt havde vundet fodfæste, er ganske givet. Der er gået et par generationer.

Men selv om der næsten går 300 år fra det første missionsforsøg til den nye tros endelige sejr, har den alligevel sat sine umiskendelige spor, og de er stærkest netop fra tiden før Ansgar. For lykkedes det ikke missionærerne at få nordboerne til at antage den nye tro, vandt den kontinental-engelske stil, missionsstilen kan vi kalde den, terræn i den nordiske kunst på den tid. Først og fremmest er der selvfølgelig rene importstykker; det vigtigste og bedst kendte er sølvbægeret fra Fejø. Det er et stykke, der i kvalitet er på højde med Tassilo-kalken, og dets ornamentik er af ganske samme art.

Men ellers er missionsstilen bedst kendt fra en række store fir-kantede plader af forgyldt bronze, som sekundært er lavet om til fibulæ, trods deres størrelse. Der kendes en halv snes stykker af dem fra Danmark og Skåne. Deres ornamentik kan ikke indpasses i rammerne for

den hjemlige kunst; de repræsenterer en påvirkning fra kristent område. Først og fremmest ses det selvfølgelig på dyrefigurerne, som ligger inde i felterne, der er adskilt fra hverandre med lister. Det er ikke naturalistiske dyr. Blot hovederne kan erkendes, og hist og her ser man en stor fod eller hånd, parat til at gribe hvad der kommer i nærheden. Kroppene er splittede i kraftfulde flige og bånd, der danner et sindrigt fletværk. På det her afbildede exemplar fundet på Samsø, er det endda kun dyret i midterfeltet, der har et nogenlunde tydeligt hoved. Er det fabrikeret her i landet, eller er det importeret? Det kan være vanskeligt at afgøre. Feltinddelingen og borterne foruden dyrefigurerne tyder på udenlandsk oprindelse. Men så er der de to symmetrisk opstillede dyrefigurer i det trekantede felt tilhøjre. De er af umiskendelig nordisk karakter og falder godt i tråd med det 8. århundredes skandinaviske kunst. Det kan have været en fremmed håndværker, der har lavet det her i landet, og som har haft en tegning af de nordiske dyr, som er smuttet med, eller det kan være omvendt: en skandinavisk kunstner, der har arbejdet efter fremmede forbilleder. Det lader sig dårligt afgøre. Men det er sikkert fremstillet i Danmark.

Men engelske kunstnere har arbejdet her i landet omkring år 800. Det ses tydeligt på et skålformet spænde fra Fuglse. Skålformede spænder er en speciel skandinavisk smykkeform; men det omtalte exemplar er prydet med dyrefigurer, der uomtvisteligt er engelske, og når man kan sige, at det er en englænder, der har fremstillet det, kan det begrundes med, at det er meget klodset støbt. Kunstneren har ikke mestret den teknik, der krævedes for at støbe de tynde skålformede spænder. Normalt vejer de omkring 40 gram; spændet fra Fuglse vejer 80 gram. Men der er jo heller intet unaturligt i en udvexling af kunstnere også dengang.

Men tilbage til de store firkantede spænder. Oprindeligt var de beslag, men til hvad? Man kunde tænke sig, at de har været beslag til bogbind, men naturligere, at de har været beslag på små relikvieskrin. Relikviedyrkelsen blomstrede kolossalt i det 7. og 8. århundrede. Pilgrimsrejserne til Rom havde jo som hovedformål, at pilgrimmen kunde dvæle ved de hellige grave og nyde godt af den kraft, der udstrålede fra de hellige mænds og kvinders sidste hvilested. Først og fremmest

2. Skålformet spænde fremstillet af en engelsk kunstner. Smykkeformen er skandinavisk. Ornamentikken engelsk. Ca. hel størrelse.

var selvfølgelig Sct. Peters grav besøgt, som det stadig er tilfældet. Det er naturligt, at denne tro måtte afføde handel med relikvier. Hvilken fortjeneste indlagde man sig ikke ved at hjembringe rester af de helliges jordiske levninger. Derved gav man jo også de mennesker, der ikke havde råd eller lejlighed til at drage til Rom, mulighed for alligevel at få kontakt med helligdommen. Og relikvierne måtte selvfølgelig transporteres på værdig vis, i små smukke skrin.

Fra England kendes beslag til sådanne helgenskrin, der viser, at de har haft tagformede låg, altså været af form som små huse. Disse engelske beslag er ganske vist noget yngre end de tilsvarende danske, men der er alligevel så mange fælles træk, at der er en vis rimelighed i at anse de danske for også at være beslag fra relikvieskrin.

Men hvis det er tilfældet, er det også rimeligt at sætte dem i forbindelse med den tidlige mission her i landet. Missionærerne har jo haft såvel bøger som relikvier med på deres rejser, og selv om man ikke vil antage, at sådanne småskrin er kommet herop direkte med missionen, er der intet i vejen for, at de kan være havnet her ad almindelig handelsmæssig vej. Handelen med Frisland blomstrer jo netop i det 8. og 9. århundrede. Om man da vilde sælge et skrin, der var beregnet

til helgenben, til en hedning? Måske ikke, men man må her erindre, at mange af relikvieskrinene var af halv-profan karakter. Det vides, at mange store og fornemme familier havde deres egne familie-relikvier, der gik i arv fra den ene generation til den anden. Disse små skrin behøver derfor ikke nødvendigvis at komme fra eller være fremstillet til kirker eller klostre.

Det må være på den måde, forbillederne for vore skrin er kommet til landet. Hvad de end har været benyttet til, de danske skrin-beslag, røber de et modelune, der gik over igen. Størsteparten af dem er, som nævnt, senere forsynet med nål på bagsiden, så de blev til store smykkeplader eller fibulæ. Den tanke, der oprindeligt lå bag, er altså fuldstændigt opgivet til fordel for rent ydre pynt.

Man kan for så vidt bedre forstå, at samme skæbne er overgået de få *beslag til bogbind*, der er havnet på skandinavisk grund.

For de norskes vedkommende er det næppe muligt at sætte dem i forbindelse med det tidlige missionsarbejde. De er næsten alle af irsk oprindelse, og det er rimeligst at sætte dem i forbindelse med vikingetogene til Irland og plyndringerne af klostrene dér. Heller ikke de svenske og danske er nok erhvervet på helt reglementær måde. Beretningen i Ansgars Levned om hans rejse til Birka er oplysende i så henseende: » . . . Da de var omtrent midt på rejsen, stødte de på vikinger. Købmændene, som fór med dem, forsvarede sig mandigt og sejrede i første angreb. Men i det andet blev de overvundne og overfaldet af samme vikinger, så at de tog skibene og alt hvad de havde fra dem, og det var med nød og næppe, at de kunde flygte til land og tilfods slippe bort . . . Blandt andet mistede de henved 40 bøger, som de havde samlet sig til gudstjenesten, hvilke faldt i røvernes hænder.«

Man kan sagtens tænke sig til den skæbne, disse bøger fik. I en af gravene i Birka er der fundet en halskæde af perler af glas og af forskellige halvædelstene. Ind imellem hænger forskellig anden pynt. Der er et lille remspænde af sølv. Der er en byzantinsk sølvmønt slået af kejser Theophilus (829-832 e. Kr.), en lille sølvslange, et brudstykke af en sølvskål og meget andet foruden et lille sølvbeslag, der tydes som et boglukke. Det er ornamenteret med en dyrefigur i den omtalte missionsstil.

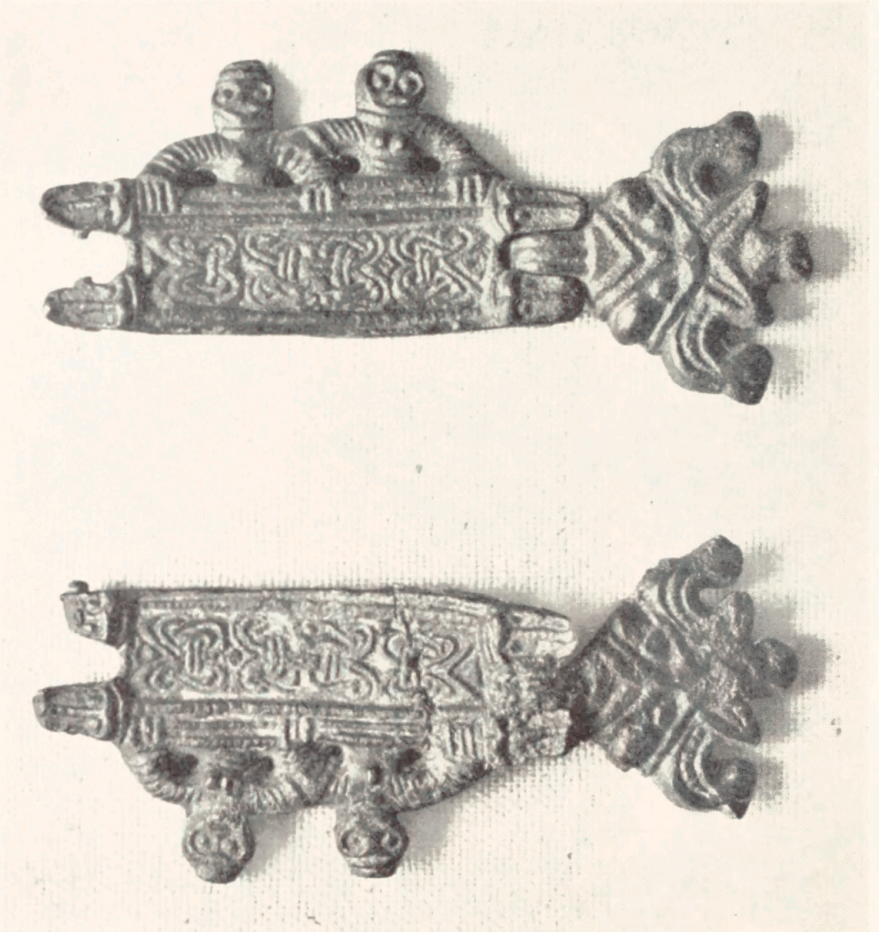
Beslag til bogbind fra vikingetiden

---

3. Hjørnebeslag til bogbind fundet ved Roskilde. Dyrefigurernes hoveder ses tydeligt i vinklerne ved trekantens grundlinie. Dobbelt størrelse.

Alene et sådant halsbånd er en levende illustration til det internationale tilsnit, der har været over det daglige liv i vikingetiden. Den kvinde, der lå begravet her, må have været svensk efter gravgodset at dømme. Der fandtes de karakteristiske skålformede spænder. Hun havde kniv og sax med sig foruden andet absolut hedensk gravgods. Hermed passer det jo også meget godt, at beslaget er revet af den hellegelige bog, forsynet med øsken og derefter indlemmet i den pyntesyge dames halsbånd. I virkeligheden er der intet i vejen for, at det lille bogbinds-beslag kan have siddet på en af de bøger, som Ansgar mistede på vejen til Birka. Tidsmæssigt passer det i hvert fald storartet.

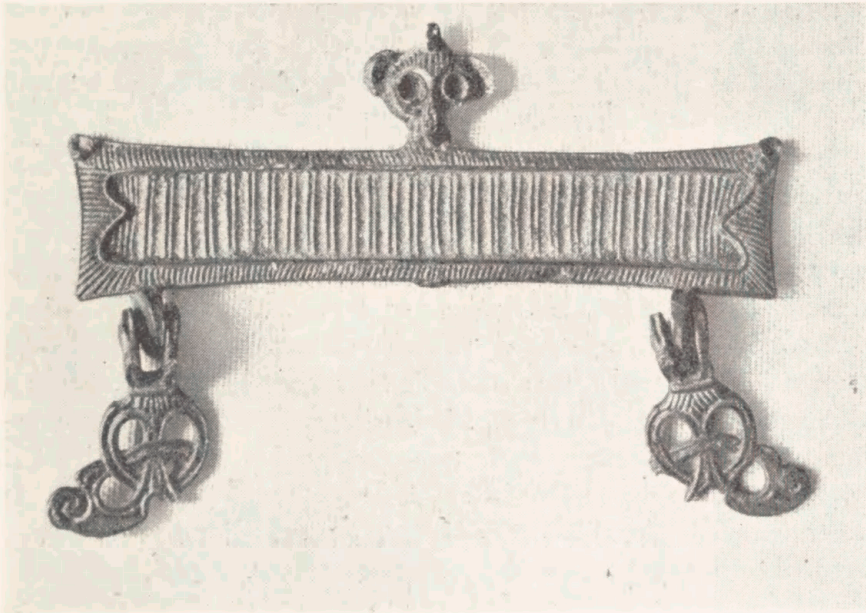

4. Bogspænde fra Bohuslän. Ca. hel størrelse.

I Lunds Universitets Historiska Museum (inv. nr. 12520) ligger et hjørnebeslag til et bogbind, der i sin tid er fundet ved Roskilde. Også det er lavet om til fibula med nål på bagsiden efter at være revet af bogbindet. I tid passer det sammen med missionsstilen, men ornamentikken er en ganske anden. Der ses tydeligt to dyr med båndformede kroppe, der skærer hinanden i store buer. Hovederne har åbne gab, en stærkt accentueret snude og store øjne. Hvert dyr har to forben med kun eet bagben. Det eneste, der kan minde om missionsstilen, er fød-

Beslag til bogbind fra vikingetiden

---

5. Bogbeslag fra 10. århundrede i Jellingestil. Ca. hel størrelse.

6. Skålformet spænde fra vikingetidens begyndelse. Hovedlinierne danner et firefodet fantasidyr. – Ind imellem ligger andre dyrefigurer, der er inspirerede af missionsstilen (se fig. 7). Ca. hel størrelse.

derne, der kun har to tæer. Andre detaljer minder om ren skandinavisk ornamentik fra umiddelbart før vikingetiden. Kompositionen derimod viser snarere til Syd-England. Men sådanne hjørnebeslag til bogbind er i det hele taget yderst sjældne.

Selv om nævnte beslag er fundet ved Roskilde, er der dog næppe grund til at sætte det i forbindelse med kirken. Dels er det for gammelt, dels er det omgjort til profant brug, hvad man dårligt kan tænke sig være sket, efter at Harald Blåtand byggede kirken i Roskilde. Nej, dets seneste ejer er sikkert også kommet til det på uretmæssig vis.

I Göteborgs Arkeologiska Museum findes et par bogspænder (GAM inv. nr. 1949), som vel er de mest komplette, der kendes fra vikingetiden. Over en plade med linieornamenter sidder to menneskelignende figurer, medens de fire tappe er formede som dyrehoveder. Mellem de to af dem sidder en aksel, der holder på det andet led. At de er spænder til bogbind er hævet over enhver tvivl, men her hører også sikkerheden op. På nuværende tidspunkt tør jeg ihvertfald ikke udtale mig hverken om deres alder eller om hvor de kan være fremstillet. Dog, selv om de ikke var fundet på en gravplads fra vikingetiden, som tilfældet er, vilde hele deres stilpræg alligevel have placeret dem i den periode.

Anderledes med et andet beslag, der ligeledes findes i Göteborgs Arkeologiska Museum (inv. nr. 2060). Det kan vel næppe heller være andet end et beslag til et bogbind og er i så fald højst bemærkelsesværdigt. Thi hele dets stil tyder på, at det er fremstillet i Skandinavien, snarest i Sydskandinavien, engang i slutningen af det 10. århundrede. Slyngningerne på de små led er Jellingestil, og det mærkelige hoved på midten af langsiden hører til samme kunstkreds. Magen til findes på en af de bekendte mankestole fra sen vikingetid, der findes i Nationalmuseet. Er det et bogbeslag, da ser det ud, som om vi her har for os et stykke kunstindustri, et af de ældste i sin art, bestilt af en læsekundig hos en skandinavisk kunsthåndværker til pryde for hans hellige bog. Formodentlig altså et af de ældste stykker kirkeinventar af skandinavisk oprindelse.

Havde den første mission ikke held med sig i sit egentlige formål, nåede den altså at sætte sit præg på kunsten. Og det ikke alene på de

7. Dyr i skandinavisk præget missionsstil. Nr. 9 er omtrent identisk med dyr på Tassilo-kalken. Det er disse dyr, der danner ornamentikken på spændet fig. 6.

8. Beslag af forgyldt bronze. Ornamentikken er en hjemlig variant af missionsstilen. På de fire spidser har dog været gribedyr, der griber sig selv i ørerne (afbrudte på spidserne til højre og til venstre). Ca. hel størrelse.

rektangulære plader fra småskrinene. Missionsstilen trængte også ind på de almindelige smykkeformer, hvad der hidtil har været ret upåagtet. En almindelig smykkeform er det skålformede spænde fig. 6, karakteristisk for vikingetidens begyndelse. Set ovenfra minder det om et firfodet dyr. De runde flader har haft en belægning af en eller anden slags, som har siddet fast med de små tappe, der er tilbage. De har markeret benene. Ryglinjen har ligeledes haft en belægning, der nu er forsvundet. Siderne er fyldte med linier, der tilsyneladende er noget forvirret kramskrams. Men i virkeligheden danner de en hel række fanta-

Beslag til bogbind fra vikingetiden

---

stisk udformede dyrefigurer, der er slyngede ind i hverandre, og nogle af dem kan man finde omtrent magen til på Tassilo-kalken. Beslaget fig. 8 er ganske vist usædvanligt i sin form, men ornamentikken er en hjemlig variant af missionsstilen. I hvert af felterne ligger der fuldt udformede dyrefigurer, hvis slægtskab med den angelsaxisk-kontinentale kunst er umiskendeligt. Spidserne på beslaget derimod er udformede som gribedyr med oprakte forben, og gribedyrsstilen er jo netop karakteristisk for begyndelsen af vikingetiden. Missionsstilen fik sit eget ansigt på skandinavisk grund i slutningen af det 8. århundrede, men den havde ikke kraft til at fortsætte. Den afløstes hurtigt af gribedyrsstilen, som levede videre, til kristendommen endelig vandt frem. På det tidspunkt sank de skandinaviske lande ned til i kunstnerisk henseende blot at blive et yderdistrikt indenfor det fælles kristne kulturområde.